

הרב שרגא שינובר

כיצד נחבב על תלמידינו את לימוד הגמרא?

”ריש לקיש אמר אם ראית תלמיד שלימודו קשה עליו כברזל – בשביל משנתו שאינה סדורה עליו, שנאמר: 'והוא לא פנים קלקל' מאי תקנתיה? ירבה בישיבה!” (תענית ז, ע”ב).

רש”י: שלימודו קשה עליו כברזל – שקשה הוא לו מרוב קושיים בשביל משנתו שאינה סדורה לו ואינו זוכר מה כתיב זה ולפיכך אינו יודע לפרק. אי נמי שגורסה בטעות: פוער על החיוב ומחייב על הפטור ומקשי עלה מדוכחא אחריתי. וכי משמע קרא והוא לא פנים קלקל, שאינו יודע שמועתו מפני שפנים קלקל, שקילקל צמטנה שהוא קודם לגמרא.
”ירצה בישיבה” – שיסדירו בני הישיבה משנתם שנאמר...”.

מאמר זה של ריש לקיש נאה הוא לפתוח את מאמרנו, ובהמשך נקווה לבאר את הדברים ביתר פירוט.

אין זה סוד שבדורנו ישנה התרחקות מסוימת של תלמידינו מלימודי הגמרא. בסקר האחרון שנערך באזור צפון הארץ מתברר שהגמרא נמצאת בתחתית סולם המקצועות המושכים את הנוער, הן מבחינת האקטואליות והן מבחינת ההבנה והקירבה לתלמיד.

רבים הר”מים וראשי הישיבות היושבים על המדוכה בעניין זה בכל רחבי הארץ. בכוונת מאמר זה לשתף את הר”מים ומורי התלמוד בניסוי מעניין שהתקיים בישיבתנו (ישיבה תיכונית עירונית קרית אתא) בנושא חשוב זה.

זו השנה השנייה שבה ציבור הר”מים בישיבה מקבל הדרכה ע”י הגבי זוהר הרקוב המשמשת מדריכה בכירה מטעם מטי”ח שמרכזו בתל-אביב בנושא: **”דרכי הוראה אלטרנטיביות סביב תכנים תלמודיים**. הר”מים מקבלים הדרכה בסוגיה תלמודית שנלמדת בישיבה ולומדים כיצד **לנתח ולהעביר לתלמידים באמצעות הוראה ולמידה מגוונים וחדשניים כשהמטרה העיקרית והחשובה ביותר היא: לקרב ולחבב על התלמיד את הטקסטים התלמודיים**. איתור הקשיים משמש נקודת מוצא לחיפוש אחר דרכי הוראה ולמידה אחרים ושונים.

חשוב לציין, כי במסגרת המפגשים (4 שעות אחת לשבועיים) אנו עובדים על מיפוי חומרי הלמידה והתאמתם לתלמידים שונים, איננו עוסקים במיפוי תלמידים ותיגום, (”תלמיד חזק” יתלמיד חלש”), עם זאת אין אנו מתעלמים מהרמות השונות בכיתה (על כך נרחיב בהמשך).

תפקידינו כמורים להציע למגוון תלמידים מגוון דרכים בבחינת... "חנוך לגער על פי דרכו".

כאן המקום לציין כי כל כוונת ההדרכה היא **בחיפוש אחר אלטרנטיבות בהוראה ובלמידה ולא חלילה בתכני הוראת הגמרא**.
 בכל מפגש עסקנו בעיקרון אחד, למדנו אותו ואחייכ נתנסינו בו. זאת ע"י ישיבה בצוותים ועיסוק בסוגיה הנלמדת. בתוך כל מפגש לקח על עצמו אחד הר"מים (בסבב) הכנת משימה לתלמידים.

אנסה להציג תחילה את העקרונות ואת התהליך אותו עברנו, ואחייכ נביא גם דוגמאות. עלינו לציין כי במאמר מוארים ומובאים המושגים והדוגמאות בקצרה ובהבזקים מעטים מפאת קוצר היריעה. חשוב לדעת שיש "לעמול" על השיטה בהדרכה צמודה בהתחלה ואחייכ להתנסות בעבודה עצמית על מנת להצליח.

1. הגישה אל יחידת הלימוד

א. פריסת יחידת הלימוד

בשלב ראשון אנו פורסים את כל היחידה שקבענו לעצמנו ללמדה את תלמידינו, להדגיש מה יותר חשוב ממה, וזאת על מנת לחשוף את הפוטנציאל הקוריקולארי. דבר זה נעשה בעיקר במטרה להכיר את היחידה על בעיותיה וקשייה. אחרי שלב הפריסה אנו ממיינים את חומר הלימוד של היחידה לקטגוריות שונות, לדוגמה:

הסוגיה	תכנים ונושאים	רעיונות מרכזיים	מושגים מרכזיים	מיומנויות כלליות	בעיות וקשיים
--------	---------------	-----------------	----------------	------------------	--------------

ב. מטרות דיפרנציאליות

המטרות נגזרות משלושה מרכיבים עיקריים: * **צרכי התלמיד**; * **צרכי החומר**; * **צרכי החברה**.
 אנו צריכים להגדיר לעצמנו **מהו הבסיס? מהי ההרחבה? ומהי ההעשרה?** שאנו רוצים לתת לתלמידינו בסוגיה זו.

1. הבסיס

מנסיוננו אנו יודעים כי קשה לומר ש-100% מהתלמידים לומדים 100% של הטקסט הנלמד, ולכן אנו צריכים לבדוק בראשונה מהו הבסיס המשותף, האלמנטרי שכל התלמידים בכיתה חייבים לדעת כשמסיימים את הסוגיה, ודבר זה נגזר מצרכי התלמידים. ייתכן והתלמידים יודעים היטב עניין מסוים שכבר נלמד, ייתכן שצרכי החומר מאלצים אותנו לתת משקל כבד יותר לעניין מסוים, ולעתים עניין חברתי מסוים מצריך טיפול כבד יותר באחד מהחלקים של הסוגיה. דבר זה כל ר"מ צריך

לשקול בתחילת כל סוגיה לגופו לגבי אוכלוסיית כיתתו. הר"מ צריך לשקול האם לארגן את הלמידה סביב עניין, מושג או רעיון מרכזי או ללמד בגמרא שורה אחר שורה. מ"מ הוא חייב לאכזר שהבסיס מיועד ל-100% מהתלמידים.

2. הרחבה

פעילויות אלה באים להרחיב ולהעמיק בנושאים, ברעיונות, ובמושגים שטופלו בבסיס. הן יכולות להיות סביב קטע שלא טופל בבסיס, סביב מיומנות מסויימת פרשנויות וכו'. אע"פ שהרחבה נועדה לכל התלמידים, מטבע הדברים שיהיו תלמידים שלא יעסקו בה. ההחלטה על כך תהיה על דעת המורה והתלמיד גם יחד.

3. העשרה

העשרה כוללת את הדברים שאינם כלולים בטקסט עצמו ישירות אלא דברים נוספים המתקשרים אליו בקשר אסוציאטיבי או מושג קרוב או רעיון דומה וכדומה. העשרה מאפשרת למורה ניהול גמיש של הכיתה ע"י הפניית התלמידים שסיימו לעבור את שלבי הבסיס וההרחבה לצורך העשרת הידע בתחומים נוספים. כך שהתלמיד "המצטיין", כפי שנהוג לכנותו, יכול להמשיך הלאה בקצב אישי שלו והוא אינו מרגיש "משועמם" או חסר תעסוקה.

ג. דרכי הוראה ולמידה

עד עתה עסקנו בשאלות הקשורות ב"מה?" פרסנו את יחידת הלימוד, החלטנו מה יילמד בבסיס ומה בהרחבה או בהעשרה ועכשיו החלו להישאל שאלות ה"איך?" איך נלמד? איך התלמיד ילמד? ובשאלות אלה עסקנו במספר עניינים:

1. ידע מוקדם

בהנחה שידע מתחבר לידע, שאלנו את עצמנו את השאלות הבאות: מהו הידע המוקדם שעל התלמיד לדעת בשביל להבין את הידע החדש שלפניו? איזה מושגים עליו לדעת? באילו קשיים הוא יתקל? מה בידינו לעשות בשביל לפלס את המוקשים שבדרכו? את הידע המוקדם הזה אנו מספקים לתלמידים כעבודה מתרימה (למי שזקוק לה) כך שיוכלו להתחבר לטקסט בקלות ובידידות.

2. מפתחות כניסה לטקסט

ישנם מפתחות שונים על מנת להכנס לטקסט, לדוגמה: **חלוקה על פי הדוברים** (כלומר מי אמר כל מאמר בגמרא). ניתן לחלק את הטקסט **על פי רצף**, כלומר לקחת ציר מרכזי ולהוציא לעת עתה קטע מסוים שאינו על הציר המרכזי ולקרוא את הטקסט רק על פי הציר המרכזי ואח"כ לקרוא את כולו. כמו כן ניתן לחלק את הטקסט גם **על פי המבנה** כמו: פתיחה, טיעון, נימוק, דוגמה, שאלה וכו'.

3. שכתובים

על מנת להגיע לתלמיד שהוא לומד עצמאי כדאי מאוד לעסוק גם בשכתובים כלומר: כתיבת הטקסט בשפה שלנו המדוברת ולא בשפת הגמרא. השכתוב צריך להיעשות ע"י הר"מ בשלב הראשון, כאשר ההדגשה היא על בניית תלמיד הכותב בשפתו את שהבין וערך ולא תרגום סימולטני של המילים בטקסט.

4. עימוד שונה של הטקסט

הטקסט התלמודי מתאפיין בחשיבה אסוציאטיבית שלעיתים לוקחת את הקורא מן הדרך הראשית לדרך צדדית, דבר המקשה על ההבנה. ניתן לעמוד את הטקסט באופן שונה ולערוך שינויים בסדר שלו. כמוכן ללא דילוג ולו על מילה אחת כפי שהדגשנו. צריך לקרוא את כל הטקסט, אך לצורכי הלמידה ניתן להניח לרגע אותם שבילים המסתעפים מן הדרך ולהלך בדרך הראשית בלבד, ורק לאחר שמכירים כהלכה את ה"דרך הראשית" אפשר לחזור ולהלך בדרכים ה"צדדיות". ניתן להיעזר בצבעים שונים, כגון: כל הקושיות יופיעו בצבע אדום, כל התירושים - בכחול, הסתמכות על מקור או ראייה - בצהוב, דחיה - בירוק וכיו. כך התלמיד מגלה מיד את המבנה של הסוגיה ובצורה ידידותית הוא יכול להתקרב לטקסט.

ד. דפי עבודה לתלמידים

כל ר"מ חייב להכין לו מראש דפי עזר או דפי עבודה לתלמידיו בכל יחידת לימוד. ויש לגוון את דפי העזר ולהתאימם לאוכלוסיית כיתתו. לדוגמה: הכנת דף של שאלות לחזרה או לעיון.

עליו לזכור שישנן שאלות פשוטות הבנויות מרכיב אחד או ממספר רכיבים, וישנן שאלות מורכבות המכלילות והדורשות הפשטה ודורשות תהלוך. נוצר מצב שהתלמיד "נופל" לא בשל אי-ידיעה אלא על אי הבנת השאלה, ולכן במקרה זה חשוב וכדאי לפשט את השאלה המורכבת לשאלות יותר קטנות ויותר פשוטות. צריך לתת את הדעת איזה תלמידים יכולים לענות על איזה שאלות, ולהתייחס לכך. כדאי שהשאלות יתחילו בהיגד כלשהוא מהטקסט ולסמן בקו את המילה שעליה יש הדגשה בשאלה. צריך לשים לב במיוחד שיהיה רצף הגיוני בשאלות שתואם את דרך ההוראה והלמידה.

ה. ארגון הידע באמצעות גרפיים

ארגון הידע הוא למעשה הפיכת הידע מאוסף פרטים ללמידה משמעותית, או באמצעות פסקאות וסיכומים קצרים או באמצעות מארגנים גרפיים. נציג להלן שני סוגים:

1. מפת מושגים

אנו רושמים מספר מושגים מתוך הטקסט ללא כל סדר הגיוני, ואח"כ מנסים לסדר את המושגים באמצעות חיצים המובילים ממושג למושג, כשבכל חץ רשום הקשר שבינו לבין המושג שלידו. הקשר יכול להיות קשר בזמן, קשר של סיבה ותוצאה, קשר של תנאי וכו'. חשוב מאוד שהתלמיד יבין את ההקשרים בין המושגים ומה הוביל למה.

אגב, גם את המושג עצמו ניתן לנתח באמצעות השאלות הבאות:

1. מה פירוש המושג? (על פי מקורות שונים)

2. מי קשור למושג?

3. מה מאפיין את המושג?

4. מתי בא לידי ביטוי המושג?

5. איך בא לידי ביטוי? (תיאור אופן)

6. באילו תחומים קשור המושג?

7. איך משתמשים במושג בחיי היום-יום?

חשוב לציין כי את נושא המארגנים הגרפיים מלמדים את התלמידים בתהליך מובנה ומאורגן. מן המארגנים הגרפיים ניתן להוציא שאלות פשוטות ומורכבות, ופיסקאות סיכום קצרות. המארגן הגרפי יכול לשמש כפריסתו של החומר למטרות הוראה, כסיכום החומר או כמבדק.

2. תרשים זרימה

אף הוא מארגן גרפי, אך בשונה ממפת המושגים שבה אין הכרח לסדר כרונולוגי, יש בתרשים זרימה סדר רציף של כל התהליך וכל בעיה או קושי יסומנו בסימון מיוחד. החיצים יסייעו לתלמידים באיגון הנלמד.

לאחר שסיימו להבהיר את החלק התיאורטי ננסה בעזרת דוגמאות מספר להבהיר את העניין בנקודת אור נוספת.

חשוב לציין כי תהליך בניית דרכי ההוראה והלמידה הוא תהליך שנלמד לאורך זמן.

2. המחשה מעשית ביישום השיטה

הסוגיה שנבחרה להדגמה לקוחה ממסכת פסחים פרק עשירי - "ערבי פסחים" בדף קא, ע"ב. "ייתיב רב אידי" עד קף קב, ע"א: "תנו רבנן". זו היא סוגיה הנלמדת כידוע גם בחומר הנדרש לבחינות הבגרות.

א. פריסת יחידת הלימוד

ניקה את כל היחידה ונפרוס אותה לפי הפרמטרים הבאים, כשבכל פרמטר נציג מספר שאלות לדוגמה.

1. תכנים

- * האם שינוי מקום מבטל רצף?
- * האם שינוי מקום מצריך לברך שוב?
- * אילו מאכלים מצריכים ברכה נוספת בשינוי מקום?
- * על אילו ברכות מדובר?

2. נושאים

- * סוגים של שינויי מקום
- * סוגים של ברכות
- * סוגים של מאכלים
- * נציג אחד מהחבורה שנשאר - האם פוטר מברכה?

3. רעיונות ומושגים מרכזיים

- * אסור להנות מהעולם הזה בלא ברכה.
- * ברכה ראשונה
- * חיוב ברכה
- * ברכה אחרונה
- * סוגי ברכות
- * שיעור סעודה
- * היסח דעת בברכה

4. מיומנויות

פיסוק, מילות קישור, השוואה, שאלה ותשובה, זיהוי תנאים ואמוראים, זיהוי לפני-אחרי.

5. ערכים

עקביות, מחלוקת על העניין ולא בין-אישית, היררכיה מחייבת וכו'.

6. בעיות וקשיים

השפה הארמית, פיסוק, הסוגיה מסתמכת על ידע קודם, בעיה מתחום הגיאוגרפיה וכו'.

ב. מטרות דיפרנציאליות

כפי שהסברנו, צריכים אנו להחליט בנקודה זו מהו הבסיס שכל תלמיד צריך לדעת ומה נכלל במסגרות של ההרחבה וההעשרה.

בסוגיה זו, בהתחשב בשלוש הקטגוריות שהזכרנו, **צרכי תלמיד, חומר וחברה**, החלטנו כי הקטע במילים: "הא דאמרת שינוי מקום צריך לברך" עד המילים "בדברים שאין טעונים ברכה לאחריהם" - זהו הציר המרכזי והבסיסי.

המושגים החשובים הם: סעודה, שינוי מקום, למפרע, לכתחילה, טעון ברכה במקומו, אינו טעון ברכה במקומו, מקצת חברים, צריך לברך, אין צריך לברך, עקרו רגליהם, ברכה ראשונה, ברכה אחרונה, רצף וקטיעה, קושיה ותירוץ, הלכה מעשה.

הידע הקודם: ברכות ראשונות ואחרונות, היסח דעת בברכה, טעון ברכה במקומו, אין טעון ברכה במקומו.

לאחר הבסיס נרחיב לשאר הסוגיה ונעשיר את התלמידים בפירושי התוספות ובנושאים ממסכת ברכות הקשורים לעניין.

ג. דרכי הוראה ולמידה

1. ידע מוקדם

בעזרת הידע המתרים אני מסייע לתלמיד בפריצת דרך בבחינת "מפלסי מוקשים". תלמידים שהדבר מיותר עבורם יכולים לדלג על שלב זה ולהמשיך קדימה בקצב שלהם.

דוגמה (לדף עם ידע מוקדם במושג) **ברכה ראשונה** - כל דבר שאדם עומד להכניס לפיו הוא חייב לברך עליו קודם לכן, כדי לבקש כביכול מבורא עולם רשות לקחתו לפיו ולהודות לו על כך. המילים הנאמרות לפני האכילה נקראות ברכה ראשונה והמילים הנאמרות בסיום האכילה נקראות ברכה אחרונה.

טעון ברכה במקומו - דבר שאם אכלתי אותו במקום כלשהוא ואח"כ עברתי למקום אחר ונזכרתי שלא ברכתי, או לכתחילה טרם ברכתי עלי לחזור למקומי הראשון ולברך שם.

2. מפתחות כניסה לטקסט

* ניתן לפרק את הסוגיה ולסדרה על פי החכמים ודבריהם, למשל: ר' חסדא בשם רב הונא: שינוי מקום צריך לברך...; רב אידי: הכי תנינא ליה... גמרא: "ואלא רב הונא...".

* ניתן לעשות זאת על פי המבנה: לדוגמה: **פתיחה:** "שינוי מקום - צריך לברך, לא שנוי...".

ראיה: "ר' אידי בר אבין". **שאלה:** "ואלא רב הונא...". **תשובה:** "ר' הונא מתניתא...".

3. שיכתוב

לדוגמה: "רב אידי ישב אצל רב חסדא וכן שמע ממנו: כל העניין ששינוי מקום במאכל צריך לברך זה הדין מתקיים רק אם יצאתי מביתי לבית אחר, אבל ממקום למקום באותו בית אין צורך" וכו'...

כלומר הסבר הקטע בעברית והדגש על הבנתו ולא תרגומו.

עימוד שונה של הטקסט
לדוגמה:

"יתיב רב אידי בר אבין קמיה דרב חסדא ויתיב רב חסדא וקאמר משמיה דרב הונא":	"הא דאמרת שינוי מקום צריך לברך לא שנו אלא מבית לבית אבל ממקום למקום – לא".
"אמר לי רב אידי בר אבין":	"הכי תנינא ליה במתניתא דברי רב הינק ואמרי ליה במתניתא דבי בר הינק כוותיד".
	"ואלא רב הונא מתניתא קא משמע לך? רב הונא מתניתא לא שמיע ליה".

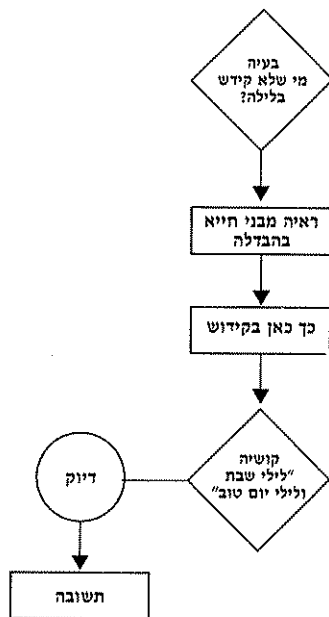
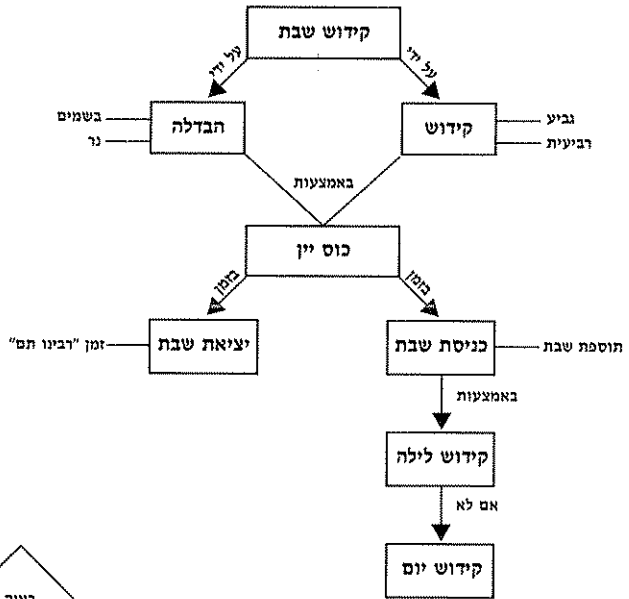
דפי עבודה לתלמידים

שאלת שאלות (דוגמה)

1. האם רב חסדא אמר את ההלכה בשם עצמו?
2. "שינוי מקום צריך לברך". האם לדעת רב חסדא תמיד צריך לברך?
3. "מתניתא קא משמע לך". מי משמיע לנו? ומדוע?

אירגון הידע באמצעות מארגנים גרפיים

דוגמה למפת מושגים בסוגיה בדף קה, ע"א "בעא מיניה" עד דף קו, ע"א. "תנו רבנן".

דוגמה לתרשים זרימה (באותה סוגיה)

ד. שיטת חיבוב התלמוד על התלמיד על פי חז"ל

למרות שנראה ממבט שטחי שכל צורת הלימוד המיוחדת הזאת היא צורת לימוד שעובדו במט"ח, שמרכזו בתל-אביב, אני מעוניין להראות למעשה שאת כל שיטות הלימוד הללו כבר לימדונו חז"ל לפני כ-2000 שנה ויותר. הם לא השתמשו במושגים הללו, אולם השיטה, הרעיון והדרך היו גם היו נר לרגליהם. להלן אך מספר דוגמאות המלמדות על הכלל... ואידך זיל גמור...

א. פריסת יחידת הלימוד

* בפרשת משפטים (פרק כ"א, א') נאמר: "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם" אומרים חז"ל במכילתא (במקום) "תניא: מנין שחייב הרב לערוך משנתו לתלמידיו כשולחן ערוך כענין שנאמר: 'אתה הראת לדעת?' תלמוד לומר: 'ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם'".

* וכן נאמר בירושלמי (הוריות פרק ג' הלכה ה') "הסדרן קודם לפלפלין".

ב. מטרות דיפרנציאליות

* הגמ' במסכת חולין (דף סג, ע"ב) אומרת: "משום רבי מאיר: לעולם ישנה אדם לתלמידיו דרך קצרה".

* הגמ' במסכת עבודה זרה (דף יט, ע"א) אומרת על הפסוק: "כי אם בתורת ה' חפצו", "אמר רבי אין אדם לומר תורה אלא ממקום שליבו חפץ שנאמר: 'כי אם בתורת ה' חפצו'".

* בספרי (פרשת האזינו) נאמר: "ר' יהודה אומר: לעולם יהא אדם כונס דברי תורה כללים ומוציאם פרטים, שאם כונסם פרטים - מייגעים אותו, ואין יודע מה לעשות. משל לאדם שהלך לקסרי וצריך מאה זוז או מאתיים זוז להוצאה, נוטלם פרט - מייגעים אותו ואין יודע מה לעשות, אבל אם מצרפם ועושה אותם סלעים ודינרי זהב, פורט ומוציא בכל מקום שירצה".

* התוספות הראשון במסכת בבא מציעא (דף ב', ע"א) אומרים: "לפי שרבי (ר') יהודה הנשיא=התנא) לא היה לומד כסדר אלא כמו שהיו חפצים התלמידים, אבל כשחיברם על הסדר-חיברם...".

* במסכת דרך ארץ זוטא ג': "חמש עשרה מידות נאמרו בתלמיד חכם ואלו הן... כונס וזכרון, מרבה להשיב, שואל כענין... ומוסיף על כל פרק ופרק דבר...".